

SAMUEL CAMBEL

PÄĎDESIATE ROKY
NA SLOVENSKEJ DEDINE.
NAJŤAŽŠIE ROKY
KOLEKTIVIZÁCIE

U N I V E R S U M

Samuel Cambel

**PÄŤDESIATE ROKY
NA SLOVENSKEJ DEDINE**

NAJŤAŽŠIE ROKY KOLEKTIVIZÁCIE

Samuel Cambel

**PÄŤDESIATE ROKY
NA SLOVENSKEJ DEDINE
NAJŤAŽŠIE ROKY KOLEKTIVIZÁCIE**

UNIVERSUM
Prešov 2005

Samuel Cambel:

Päťdesiate roky na slovenskej dedine. Najťažšie roky kolektívizácie

Kniha vyšla s finančnou podporou

H. V., spol. s r. o., Na Doline 9, Bratislava

Pamiatke inžiniera Jozefa Dolejšieho (1931 – 1998), dlhoročného predsedu roľníckeho družstva vo Vajnorochoch pri Bratislave, jedného z generácie, ktorá sa zaslúžila o povznesenie slovenského poľnohospodárstva a prispela k tomu, že v 80. rokoch 20. storočia Slovensko po prvýkrát vo svojej tisícročnej histórii dosiahlo potravinovú sebestačnosť.

Recenzent

Univ. prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.

Fotografie

Archív vydavateľstva UNIVERSUM: str. 12, 38, 58, 65, 163, 258, 260,
288, 289, 304

Dionýz Dugas: str. 170

Krajské múzeum v Prešove: str. 19, 79, 87, 130, 131, 151, 164, 189, 200,
255, 270, 279

Kronika rodnej zeme, Martin 1974: str. 74, 93, 98, 180, 197, 210, 218,
240, 241, 252

Súkromný archív Samuela Cambela: str. 16, 18, 50, 53, 116, 117, 273

Súkromný archív rodiny Dolejšiovej: str. 298, 301, 302

Súkromný archív Petra Švorca: str. 2, 7, 23, 32, 122

Štátny archív Levoča, pobočka Poprad: str. 189, 256

Obálka

Peter Švorc a Stanislav Šalko

Vydalo vydavateľstvo UNIVERSUM, Javorinská 26, 080 01 Prešov

© UNIVERSUM 2005

© Text: Viera Cambelová, Jana Višňovská, Boris Cambel

ISBN 80-89046-26-6

ÚVODOM

Máloktorá udalosť posledného polstoročia u nás púta dodnes taký živý záujem, ako kolektivizácia poľnohospodárstva v päťdesiatych rokoch. Nečudo, veď ešte na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia tvorilo roľníctvo na Slovensku absolútnu väčšinu obyvateľstva a osud roľníctva bol tak po dlhý čas osudom celého slovenského národa. Inakšie tomu nebolo ani pri nástupe kolektivizácie v 50. rokoch. Aj z tohto dôvodu sa v spojitosti s udalosťami v 50. rokoch na slovenskej dedine ocitá historik pred jedným obrovským balvanom nahromadených a nezodpovedaných otázok, ale už aj rôznych apriórnych súdov a účelových politických hodnotení. Od chválospevov dopisovateľov na stránkach dobovej tlače v 50. rokoch počínajúc, až po spomienky jáchymovských politických väzňov a najrôznejšie svedectvá ľudí akokoľvek postihnutých kolektivizáciou (dnes už častejšie ich potomkov), ak spomeniem aspoň dva najextrémnejšie prípady výkladu tamtých, ako sa s dešpektom hovorí, päťdesiatych rokov. Ani spisovateľ, ktorému je v románe dovolené svoje dejinné obrazy premiesiť aj príbehmi preexponovanými, v detailoch i vymyslenými, nemôže celkom ľubovoľne manipulovať s faktami. Tobôž to nie je prípustné u historika. U neho je historická udalosť, objektívne doložená listinnými dokladmi, autentickými svedectvami a úradnými správami, zápisnicami, memoármi, štatistikami a ďalšími rozmanitými prameňmi, historickou pravdou v celej svojej zložitosti, je záležitosťou prvoradou a zaväzujúcou so všetkými národohospodárskymi, kultúrno-politickými a pravdaže aj etickými kritériami.

V novodobých dejinách, kde sa minulosť snúbi s prítomnosťou a výsledky historického bádania vstupujú na horúcu pôdu politiky, sa musí historik ešte aj obrniť proti nebezpečenstvám dobovej klímy. Požadovaný odstup päťdesiatich rokov od predmetu výskumu, ktorým sa profesionálna historiografia poistuje proti subjektivistickým sklznutiam a legendám každého druhu a ktoré majú byť garantom objektívnosti poznania, sa stáva dôležitou rievnicou pri utriedovaní prameňov. Niektoré fakty v neprehľadnom množstve skutočností, obsiahnutých v prameňoch, zasluhujú bezpochyby, aby boli vyzdvihnuté jasnejšie, iné sa oprávnene ocitajú medzi nepotrebným balastom a buď zostávajú iba na okraji obrazu, alebo ich celkom prechádzame mlčaním. To sa napríklad týka aj nespočetného množstva hlásení o plnení uznesení najrôznejšieho druhu, ktoré veľmi čas-

to zakrývali ťažkosti a ich autori mali sklon veci skôr prikrášľovať. Preto v tejto monografii dostávajú väčší priestor pramene centrálnej proveniencie, ktoré vo svojej dobe zostávali utajované, okrem iného, práve pre dôverný charakter informácií z „prvej ruky“.

V snahe nájsť v konkrétnych javoch a udalostiach vnútornú logiku a prípadne posúdiť aj ich vývinové tendencie, celkové smerovanie, nemôže sa autor celkom ani odosobniť, odludštiť, zostať nezaujатыm pozorovateľom stojacim bokom. Spôsob, akým sa vníma skutočnosť v historickom prameni a akým bádateľ prameň interpretuje, závisí aj od mnohých ďalších faktorov, medzi ktoré patria i prejavy jeho národného, sociálneho vedomia, osobné životné skúsenosti i rodové tradície, ktoré autora spoluformovali. Ide pravda o to, aby bádateľ dokázal rozpoznať hranicu, za ktorou sa prestáva hovoriť o histórii ako o vede: to je ten okamžik, keď jeho vnútorný obraz sa začína rozchádzať s objektívnou skutočnosťou, alebo má sklon z rôznych pohľadov historické fakty upravovať jednostrannými výkladmi a závermi.

Udalosti päťdesiatych rokov minulého storočia na slovenskej dedine nezapadli prachom zabudnutia. Od samého začiatku boli vyhľadávanou témou ekonómov, právnikov, sociológov, etnografov, politológov, ale už aj historikov a spisovateľov. A už v 60. rokoch sa vydali i prvé zborníky pamätí priekopníkov združstevňovania, ktorí spomínali na prvé kroky spoločného hospodárenia, na ťažké začiatky s organizovaním spoločných prác v pracovných skupinách, na rozorávanie medzí, ale aj na nízke pracovné jednotky, na skúpe hektárové výnosy...

Spoločenské vedy pomáhali politike burcovať vidiek a získavať ho pre program kolektivizácie. Nechýbali pritom ani apologetické state nás historikov. Aktivita a kvalita historiografických výskumov vzrástla po decembri 1963, keď sa na najvyšších politických miestach štátu rozhodlo o neplatnosti niektorých rozsudkov z 50. rokov, keď sa kriticky začalo hovoriť o násilných metódach pri združstevňovaní a keď v záujme veci došlo k sprístupneniu archívnych dokumentov tej doby. V súlade so spoločenským dianím v 60. rokoch sa historiografia začala zbavovať starých deformácií a podrobovať ich vedeckej revízii. Sympóziu o agrárnych dejinách Československa v máji 1968 v Prahe bilancovalo už výsledky tohto snaženia, osobitne práve s ohľadom na sporné otázky týkajúce sa kolektivizácie. Zborník z tohto sympózia – *Československé zemědělství očima historiků* – (editor Ž. Kratochvílová-Richtová), obsahujúci priekopnícke state na túto tému, vysoko vyzdvihol latku poznania a samo sympóziu naštartovalo sériu vedeckých konferencií a diskusií, niekedy aj s me-

Roľnícky chlebič bol v krajine pod Tatrami vždy najtvrdší

dzinárodnou účasťou, ktoré sa potom v 70. a 80. rokoch konali pravidelne na rôznych miestach ČSSR (na Slovensku najčastejšie v Dome vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach a v študijnom zariadení SNR v Častej), kde sa kus po kuse, problém po probléme dostávali na pretras aj sporné otázky povojnových agrárnych dejín.

Medzitým vyzrievalo aj dieťa tohto obdobia: združstevnená poľnohospodárska veľkovýroba. Napriek škodám spôsobeným násilnou kolektivizáciou v 50. rokoch, družstvá napredovali, zbavovali sa postupne niektorých okopírovaných praktík sovietskych kolchozov, ba navyiac, v nadväznosti na naše dávne družstevné tradície rozširoval sa priestor, v ktorom sa viaceré skúsenosti starých družstevníkov mohli i v praxi jednotných roľníckych družstiev postupne udomáčať, čo sa nakoniec prejavilo v celkovom vzostupe slovenského poľnohospodárstva. A už v roku 1974 padali rekordy úrody na celom Slovensku. Do roku 1972 úrody obilia u nás dosahovali len 92% českého priemeru, v roku 1974 sa po prvýkrát v československých dejinách vyrovnali a postupne začali na Slovensku stúpať. V roku 1980 výnosy obilnín v slovenských krajoch dosiahli

4,48 tony a pri pšenici 4,75 tony z 1 hektára , zatiaľ čo v českých krajinách predstavoval hektárový výnos pri obilí 4,04 tony a pri pšenici 4,42 tony. V druhej polovici osemdesiatych rokov úrody pšenice ďalej stúpali a v regióne Bratislavského a Nitrianskeho kraja (nazývaného aj obilnicou Československa) dosiahli v rámci Európy tretiu najvyššiu intenzitu, pričom pred západným Slovenskom figurovalo vtedy len Anglicko a Holandsko. V 80. rokoch 20. storočia dosiahol Slovensko historický zlom: sebestačnosť vo výrobe základných poľnohospodárskych produktov, ale európske trendy sa dosiahli aj vo vinohradníctve, produkcii mäsa a hydiny i v celkovom sociálnom a kultúrnom povznesení slovenského vidieka.

Tieto skutočnosti nemôže nechať nepovšimnuté ani autor, ktorý skúma sporné päťdesiate roky. Ak má objektívne analyzovať udalosti svojej doby, musí odкрыť obidve strany „mince“: okrem kritiky jednostranných administratívno-byrokratických direktív pri zabezpečovaní päťročnice prichodí mu hľadať aj odpoveď na otázku, kde sa v Československu, a najmä na Slovensku, známom enormnou rozdrobenosťou pôdy a extenzívnosťou jeho poľnohospodárstva, vzali produktívne sily, ktoré ho v rozpätí necelých štyridsiatich rokov vyviedli zo slepej uličky minulých stáročí a pomohli dosiahnuť európsky štandard.

Je nesporné, že korene tohto zvratu nemožno hľadať iba v samotných 80., respektíve 70. rokoch a prijať tézu, že „*sebestačnosť Slovenska vo výrobe základných poľnohospodárskych produktov*“ a „*dobrá úroveň zásobovania potravinami bola dosiahnutá iba „za cenu vysokých nákladov“*, t. j. vysokých štátnych dotácií družstvám, za cenu negatívnych „*dôsledkov sociálno-štrukturálnych a ekologických*“.

Oveľa bližšie k pravde stál spisovateľ Ján Lenčo, ktorý obdobie hospodárskych a kultúrno-spoločenských, čiže aj sociálno-štrukturálnych premien v tých časoch charakterizoval ako dobu veľmi „*rôznorodú*“, ako „*obdobie striedania námraz a odmäkov*“. Inými slovami, čierno-biely obraz týchto rokov sa nestotožňuje s historickou pravdou a platí to tak o päťdesiatych rokoch, ako aj o celom období do novembra 1989. Nespočetné omyly a chyby architektov kolektivizácie striedala obetavosť a vynaliezavosť ľudí práce, ktorí boli skutočnými strojmi dejín národa a Slovenska v druhej polovici 20. storočia. Ak Slovensko, ktoré nemalo zďaleka taký moderný strojový park ako bohaté západné krajiny, dokázalo za 40 rokov vyrovnať technický náskok západnej Európy v poľnohospodárstve, stalo sa tak aj vďaka skvelej práci tisícov agronómov, zootechnikov, mechanizátorov a veterinárov. A nezabudnime na tisíce obetavých a zručných

kombajnistov, traktoristov, na státisíce družstevných roľníkov, z generácie, ktorá našla v družstevnej poľnohospodárskej veľkovýrobe všestranné a trvalé uplatnenie a zmysel života.

Avšak päťdesiate roky priniesli mnohým roľníckym rodinám zároveň i nejedno utrpenie a bolestné chvíle. Už diferencovaný výdaj šateníek v rokoch 1948 – 1949, ako aj opatrenia vlády, ktoré zatažili zámožné vrstvy dediny vyššími kontingentami, odstupňovanými podľa veľkosti majetku, považovali majetné vrstvy vidieka za veľkú krivdu. Kolektivizačné aktivity, ktoré po vypuknutí vojny na Kórei ešte zosilneli a vyústili do násilnej masovej kolektivizácie, dostali do pohybu celý vidiek. Časť roľníctva vec pochopila tak, ako to oficiálne zdôvodňovala vláda: rozpad antihitlerovskej koalície, začiatok ekonomickej blokády západnými mocnosťami, stomiliónový dolárový príspevok, schvalovaný každoročne americkým senátom na rozvratnú činnosť v štátoch sovietskeho bloku, politika atómového nátlaku uplatňovaná po smrti F. D. Roosevelta proti Sovietskemu zväzu – to všetko zostrilo koncom 40. rokov medzinárodnú situáciu, vyvolalo studenú vojnu a vynútilo si aj v Československu opatrenia na zosilnenie obranyschopnosti krajiny. Zásobovacie ťažkosti znásobené katastrofálnou neúrodou roku 1947 zvýraznili nutnosť prechodu k vyšším formám hospodárenia na dedine.

Veľká časť roľníctva však posudzovala udalosti v okolitom svete zo svojho sedliackeho hľadiska. Vlastníctvo pôdy, aj keď nepatrné, bývalo často jedinou životnou istotou, ba až náboženstvom a v čisto poľnohospodárskych regiónoch, krajoch bez priemyslu, kde ľudia nemohli „zavadiť“ o žiadnu inú prácu, nachádzal roľník záruku iba v kúsku pôdy. Keď za hospodárskej krízy v 30. rokoch minulého storočia rodiny nezamestnaných robotníkov živorili na žobračenkách, bez práce, roľnícke deti vďaka tomu kúsku pôdy žili – na rozdiel od svojich rovesníkov z fabrických štvrtí – aspoň na mlieku. Keď skončila 2. svetová vojna, nevedel sa preto roľník zbaviť pocitu krivdy, že napriek sľubom z ilegality nepriniesla nová vrchnosť tak dlho očakávaný pokoj a blahobyť, ale naopak prevratné a dovtedy nepredstaviteľné reformy: spoločne a bez medzí orať, siať, spoločne chovať dobytok, podriaďiť sa kolektívnej organizácii práce, atď. Najhoršie prišlo vtedy, keď sa tieto reformy mali uskutočniť v krátkom čase, často bezhlavo, bez ohľadu na mienku pospolitého ľudu, ignorujúc miestne zvyklosti a osobitosti konkrétneho regiónu, podľa krajskej či celoštátnej šablóny a podľa príkazov a rozkazov zhora. Preto neudivuje, že sa toto obdobie stalo epicentrom záujmu verejnosti a takým zostáva aj dodnes.

Dalo veľa práce, kým sa tieto výstrelky postupne zastavili, odsúdili a prešli ďalšie desaťročia, čo sa družstvá pozviechali i ekonomicky a začali pracovať efektívnejšie. Do vedenia družstiev a na čelo poľnohospodárskej administratívy, počnúc ministrom a až dolu na okresy, sa postupne dostávala nová generácia z vysokých a stredných odborných škôl, poľnohospodárski inžinieri, zverolekári, technici, ekonómovia, účtovníci. Teraz, po vyše päťdesiatich rokoch od vzniku prvých JRD, treba tejto priekopníckej generácii poľnohospodárskych vzdelancov vzdať hold. Lebo pravda je taká, že z rozdrobenosti a extenzívnosti vyrástlo slovenské poľnohospodárstvo na úroveň najvyspelejších európskych krajín vďaka združstevneniu v rokoch 1949 – 1989. V predmetnej monografii sa podrobne vraciam k začiatkom združstevňovania v 50. rokoch. Problematika neskoršieho obdobia, keď družstevná veľkovýroba zaznamenala už rukolapné výsledky, ešte čaká na spracovanie. Poznanie histórie je dlhodobý proces a za desaťročiami, ktoré priamo predchádzali politickému prevratu z novembra 1989 i rokom po ňom, nemožno dnes urobiť bodku.

Politika spravidla takéto zábrany nemá a koná pragmaticky a volí to, čo jej práve vyhovuje. Národnopolitické, národohospodárske i sociálne záujmy krajiny sú však tak pre vedu, ako aj pre politiku záväzné. Iba tie pohyby v národe, ktoré nevybočujú z uvedeného rámca, možno dlhodobo akceptovať ako všeobecne prospešné, pokrokové a určujúce. Z toho vychádza aj autor knihy pri hodnotení takých závažných a spletitých otázok, ako bolo na prelome 40. a 50. rokov súkromné vlastníctvo pôdy, pripútanosť slovenského roľníka k nej. Hoci sa hľadal model, ktorý by z právneho hľadiska túto posvätnú inštitúciu do budúcnosti nejako „zastrešil“ a uspokojil roľníka, ani ten najbiednejší domkár sa nezbavil strachu o svoju dedovizeň a cítil sa naďalej ohrozený. Keď sa k tomu pridružil ešte tlak štátnych orgánov, úradníkov a neraz i polície, ktorí ho nútili ku kolektívnemu spôsobu hospodárenia i myslenia, nečudo, že sa dedina dostala do varu a bránila sa aj vtedy, keď išlo o dobrú vec, keď sa lámali stáročné ľady a kliesnila cesta z chudoby a zaostalosti.

Ani v odstupe desaťročí nestráca princíp súkromného vlastníctva pôdy u nás na aktuálnosti a prejavuje sa aj v nazeraní na dejiny posledného polstoročia nášho života a osobitne pri hodnotení priebehu združstevňovania. Lenže cit k dedovizni, akokoľvek silný, prirodzený a oprávnený, nemôže naveky zabrzdiť nevyhnutné národohospodárske reformy a duchovný pokrok. Rozdrobené a nezuživé úzke horniacke parcelky, ktoré prežili až tri pozemkové reformy, kto-

ré napriek sľubom a patetickým vyhláseniam minulých politických garnitúr problém nevyriešili a takmer všetko zostalo po starom, nemohli naďalej prekázať pokroku. Okrem toho, súkromné vlastníctvo pôdy nebývalo v slovenskej minulosti vždy len rajom, zdrojom šťastia, spokojnosti a bohabojnosti v roľníckych rodinách. Vášnivá láska k pôde neraz vohnala susedov, ba i celé rodiny do nekonečných dlhotrvajúcich súdnych sporov o brázdu, či medzu. Súdili sa i deti s rodičmi, i bratia navzájom a keď sa konečne rozhodlo, komu brázda patrí, nenávisť a nepriateľstvo ovládli rodiny na celé generácie. Po desaťročiach života v družstevných spoločenstvách sa zdalo, že aj táto smutná stránka histórie slovenského vidieka je nenávratne za nami a majetky nebudú viac semenišťom zbesilých vášní a niekedy aj zúfalstva. Ukázalo sa, že tento problém je oveľa zložitejší a dáva budúcim generáciám látku na premýšľanie: čo z Jurkovičových šľachetných humanistických vízií spred 150 rokov a úsilia generácie družstevníkov z druhej polovice 20. storočia zostáva naďalej iba utópiou, alebo čo má nádej, že raz vojde do života.

NITRIANSKY PROGRAM

Na prelome apríla a mája 1945, keď sa na Kysuciach a na strednom Považí ešte bojovalo, začínali hlboko za frontom prvé povojnové jarné práce. Pravdaže, po ôsmich mesiacoch krvavých a ničivých bojov, ktoré sa od vypuknutia Slovenského národného povstania prevalili Slovenskom, nešlo hneď všetko „od ruky“ ako v starých mierových časoch. Veľkostatky boli pri prechode frontu vyrabované, sčasti aj opustené, ale ani drobné roľnícke hospodárstva neboli ušetrené od rán vojny. Najviac sa to prejavilo na stavoch koní, po pôde najdôležitejšieho výrobného prostriedku roľníka, ktoré pri ústupe z územia Slovenska z väčšej časti zrekvirovali okupačné nemecké a maďarské vojská.

Druhou vážnou prekážkou obnovy poľnohospodárstva, ktorá dlhodobo sťažovala život na Slovensku, hlavne zásobovanie obyvateľstva potravinami, boli neurovnané pomery s pôdou. Povojnové provizórium, ktoré sa spoliehalo na výpomoc zo zahraničia, hlavne na dovoz potravín z akcií UNRA, nemohlo trvať večne a bolo treba dlhodobejšie riešiť chronický obilný problém, niekoľkonásobne vyostrený vojnou. Neprekonateľným balvanom na tejto ceste zostávali však aj po dvoch pozemkových reformách nepriaznivé vlastnícke vzťahy na slovenskom vidieku. Okrem iného slovenské poľnohospodárstvo bolo charakteristické vysokým podielom drobných roľníkov v skladbe poľnohospodárskeho obyvateľstva, absenciou stredného stavu, technickou zaostalosťou poľnohospodárskej výroby a roztrieštenosťou pôdneho fondu. Na druhej strane tu existovali početné veľkostatky, ktoré v 85 – 90% vlastnili potomkovia cudzej, prevažne maďarskej šľachty.

Už pred vypuknutím Slovenského národného povstania jeho organizátori predpokladali, že pri povojnovej obnove Slovenska rozhodujúcu úlohu bude mať pozemková reforma a industrializácia krajiny. Popri okamžitých a naliehavých riešeniach, či už v držbe pôdy alebo v opatreniach agrokultúrnych, sa malo pamätať na zmenu hospodárskej štruktúry Slovenska. Išlo o také zaradenie slovenskej ekonomiky do celkového rámca národného hospodárstva povojnového Československa, ktoré by zodpovedalo jeho prirodzeným

možnostiam a danostiam a zabezpečilo, že sa i hospodárske pomery v spoločnom štáte Čechov a Slovákov budú vyvíjať na podklade princípu rovný s rovným. Slovensko, s výnimkou Podunajskej a na východe Potiskej nížiny, nemalo pôdne a klimatické predpoklady byť typicky alebo prevažne agrárnou krajinou, ako sa to tradovalo v minulosti. Postupnou industrializáciou sa mal skôr dosiahnuť stav, ako bol po vojne v Čechách, t. j. zhruba 25% : 40% v prospech priemyslu (na Slovensku bol pomer opačný: 56% : 19% v prospech poľnohospodárstva).

Kým program industrializácie Slovenska sa v katastrofálnych podmienkach po prechode frontu javil skôr ako vzdialený sen a utópia, že raz aj Slovensko bude môcť umiestniť populačný „prebytok“ doma v slovenskom priemysle, generálnu pozemkovú reformu považovali všetci signatári *Vianočnej dohody* z roku 1943 za vec reálnu, ktorá mohla ihneď po vojne pozitívne ovplyvniť rekonštrukciu slovenského hospodárstva a pomôcť riešiť zásobovanie obyvateľstva potravinami aj v odľahlejších krajoch. Išlo skoro o 420 000 ha poľnohospodárskej pôdy a spolu s lesnou pôdou o 977 556 hektárov.¹ Tieto pôdne rezervy mali v krátkom čase rozšíriť skupinu strednoroľníckych hospodárstiev s výmerou 5 – 10 ha, zmenšiť počet nesebestačných maloroľníckych hospodárstiev s výmerou okolo 2 – 3 ha, a tak sa i majetkovou skladbou vidieka priblížiť k priaznivejším pomerom, ktoré pre rozvoj poľnohospodárskej výroby poskytovala najpočetnejšie zastúpená strednoroľnícka dedina v českých krajinách.

Program všeobecnej pozemkovej reformy podľa zásady „*pôdu má dostať ten, kto na nej pracuje, pôdu musí dostať malý roľník*“, o ktorom sa často zmieňovala Slovenská národná rada počas SNP, Klement Gottwald odmietol a trval na staršej dohode s prezidentom Edvardom Benešom. Podľa nej sa mal v prvej etape vyvlastniť len pôdohospodársky majetok Nemcov, ďalej nepriateľov a zradcov Československej republiky nielen z maďarských, ale aj z českých a slovenských kruhov. Vo veci maďarských statkárov riešenie mala ulahčiť výmena obyvateľstva maďarskej národnosti so Slovákami v Maďarsku. V takejto podobe sa požiadavka pozemkovej reformy dostala do Benešových dekrétov a tiež do nariadení SNR. Keďže sa upustilo od pôvodného Benešovho zámeru uskutočniť aj transfer Maďarov z Československa, spadalo pod konfiškáciu na Slovensku len 8,8% poľnohospodárskej pôdy, kým v Čechách a na Morave až 30,2%.

1 *Štatistická ročenka 1956*, Praha 1958, s. 19.

Namiesto generálneho riešenia agrárnej otázky sa potom uskutočnila len čiastočná pozemková reforma, v ktorej sa *Povereníctvo SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu* nechalo vtiahnuť do všelijakých neopodstatnených intervencií a starosť o rozdelenie skonfiškovaných veľkostatkov medzi dedinskú chudobu ponechalo bokom. Do 1. marca 1948 dostalo do vlastníctva pôdu iba 9% žiadateľov spomedzi zákonných uchádzačov o prídel pôdy (rezortné povereníctvo do tohto času vydalo 7049 dekrétov na 72 000 ha poľnohospodárskej pôdy)², a tak napriek povojnovým revolučným vyhláseniam sa v hospodársko-vlastníckej oblasti veľa nezmenilo. Slovenská dedina zostala do polovice 20. storočia na 80% maloroľnícka s 15% podielom na celkovej výmere pôdy.³

Avšak aj táto pôda bola v dôsledku dlhodobého historického vývoja najmä vinou zaostalej uhorskej legislatívy, menovite zákonov o dedení pôdy, roztrieštená na drobné, po celom choťári roztrúsené políčka. Renomovaný národohospodársky týždenník *Výstavba Slovenska* uviedol o tom údaje: podľa nich sa na Slovensku po 2. svetovej vojne, t. j. po troch pozemkových reformách, ktoré mali posilniť stredný stav, pri výmere 4,6 milióna hektárov pôdy (z toho 2,8 milióna ha pôdy poľnohospodárskej) nachádzalo až 11,5 milióna parciel, pričom na jeden závod pripadalo približne 25 parciel.⁴ Až do roku 1948 nič potom na Slovensku nestálo v ceste, aby pri pozostalostnom pokračovaní sa i tieto úzke lány naďalej delili medzi početnú populáciu, ktorú nesebestačné hospodárstva nemohli užiť, a potomci maloroľníckych rodín museli poväčšine emigrovať do neznámej cudziny, niektorí až za more. Zápas o udržanie sa na „svojom“ kúsočku poľa pripútal tú časť roľníkov, ktorí odolali tlaku svojich veriteľov a neboli sproletarizovaní. Prenášaním vlastníctva z otca na všetkých potomkov dedením sa ešte znásobovala sila týchto pút.

Nie je preto náhodné, že *Nitriansky roľnícky program*, ktorý v mene SNR 4. apríla 1948 na zhromaždení roľníctva v Nitre vyhlásil povereník pôdohospodárstva a pozemkovej reformy Michal Falčan, bol tak jednoznačne prijatý. S trojročným oneskorením sa mala podľa neho dokončiť pozemková reforma. Najprv revíziou prvej československej pozemkovej reformy podľa zákona č. 142 z júla 1947, v marci 1948 doplneného novelou č. 44/48 Zb., ktorá umožňovala anulovať

2 *Zprávy PPPR*, bulletin Povereníctva pôdohospodárstva, roč. IV., č. 5 – 6.

3 *Statistický zpravodaj*, roč. XIII., Praha 1950, č. 2, s. 46 – 47.

4 *Výstavba Slovenska*, roč. II. (1947), č. 6.

vať tzv. generálne dohody o odklade pozemkovej reformy z roku 1935 a reviidovať všetky rozhodnutia, ktoré veľkostatkárom umožnili protizákonne prepustiť pôdu nad stanovenú hranicu. Revízií podliehali aj tzv. *zvýškové statky*, keď pri ich prideľovaní hrala úlohu protekcia alebo korupcia. Napokon zákon o tzv. *novej pozemkovej reforme* (trvalej úprave vlastníctva k poľnohospodárskej a lesnej pôde) č. 46 z 21. 3. 1948 stanovil najvyššiu hranicu pozemkového vlastníctva výkonného poľnohospodára na výmeru 50 ha. Zároveň vyslovil zásadu, že pôdu slúžiacu poľnohospodárskej výrobe môže vlastníť iba ten, kto na nej osobne pracuje, s výnimkami charitatívneho charakteru: neschopnosť majiteľa pôdy pracovať na pôde pre starobu, chronickú chorobu, invaliditu, alebo pri cirkevnej pôde (do výmery 30 ha) k vydržiavaniu duchovných nižších cirkevných úradov. Nitriansky program predpokladal, že len zo skonfiškovaných pôdohospodárskych majetkov (do úvahy prichádzal ešte prídel z vykúpenej pôdy) dostane pôdu vyše 70 000 prídelcov.

Zákonné opatrenia z 21. marca 1948 konkretizovali záverečné dve etapy povojnovej pozemkovej reformy, ktoré výmerou 50 ha stanovili krajnú hranicu sociálno-ekonomických reforiem v poľnohospodárstve. Pre Slovensko, ako som už uviedol vyššie, známe vysokým stupňom súkromnovlastníckeho založenia roľníctva, dôležité bolo, že marcové roľnícke zákony potvrdili platnosť princípu súkromného vlastníctva pôdy nielen deklaratívne, ale viacerými konkrétnymi ustanoveniami. Napríklad zákon a novela o revízií prvej československej pozemkovej reformy, ktoré na rozdiel od Benešovho konfiškačného dekrétu nevyvlastňovali pôdu bez náhrady, ale podľa pôvodných ustanovení *záborového zákona* z roku 1919: zašantroče-

Roľníci,

počas ročníka budú mať právo na výber. Právo to majú, ak sú v rámci svojej domácnosti v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára.

Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber. Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber.

Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber. Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber.

Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber. Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber.

Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber. Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber.

Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber. Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber.

Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber. Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber.

Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber. Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber.

Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber. Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber.

Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber. Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber.

Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber. Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber.

Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber. Právo to majú, ak sú v súčasnosti v zmluvnej závislosti od iného poľnohospodára, ktorý má právo na výber.

Marek Čulen

právo na výber

Dr. Michal Fajfar

právo na výber

právo na výber

*Výzva Poverenictva pôdohospodárstva SNR
k roľníkom z marca 1948*

nú veľkostatkársku pôdu vykúpil štát (majitelia zvyškových statkov mali potom dostať náhradu vo výške ceny nadobúdajúcej) a prideliť ju oprávneným uchádzačom z radov drobných roľníkov. Po druhé, zákon o trvalej úprave vlastníctva bol bodkou za pozemkovou reformou v Československu a okrem toho, že sa za pôdu spadajúcu pod zákon č. 46/48 Zb. platila pôvodnému majiteľovi tiež peňažná náhrada, vyslovil aj zásadu, že na ponechávanom pozemkovom maxime 50 ha vo vlastníctve výkonného hospodára nebude v budúcnosti nič menené. Vláda sa zároveň zaviazala, že súkromné vlastníctvo pôdy v takejto podobe zakotví budúca ústava ČSR.

Na rozdiel od situácie v českých krajinách, kde na vidieku už od čias habsburskej monarchie dominovalo v skladbe vidieka stredné roľníctvo, dostatočne kapitálovo solventné, disponujúce skoro 40% poľnohospodárskej pôdy (55% z nej pripadalo na ornú pôdu) a vlastnilo okolo 60% koní,⁵ kde preto pozemková reforma okrem osídlenia českého pohraničia už nič kvalitatívne nemenila a po roku 1945 iba rozšírila podiel strednorolníckeho živlu v českom poľnohospodárstve, pre Slovensko mali ustanovenia uvedených zákonov o doplnení nesebestačných usadlostí priamo prevratný význam. Ponúkala sa tým Slovensku možnosť od základu zmeniť majetkovú štruktúru dediny, zmenšiť sociálny kontrast na vidieku, posilniť stredný stav a postupne vytvárať zdroje pre technickú rekonštrukciu slovenského poľnohospodárstva. Preto považoval Nitriansky roľnícky program vo svojej preambule za potrebné pripomenúť, že treba „urýchlene dohnať to, čo sa zameškalo... najmä na úseku pozemkovej reformy“.⁶ Do jari 1948, keď skupina slovenských národohospodárov pracovala na programe, väčšie štrukturálne zmeny neboli dokončené a konečný efekt sa mal iba dostaviť. Likvidovanie veľkostatkárskeho vlastníctva pôdy bolo teda národohospodárskou nevyhnutnosťou a keďže odstraňovalo zároveň rozkúskovanú nerentabilnú malovýrobu, bolo predstupňom k intenzifikácii slovenského poľnohospodárstva. Inak by každé úsilie o rekonštrukciu hospodárstva, o vyššiu životnú úroveň národa, stálo na piesku.

Vlastný obsah Nitrianskeho programu tvorilo deväť konkrétnych úloh, ktoré mali jedného spoločného menovateľa: **snahu dôsledne vyčerpať možnosti roľníckej malovýroby**, ktorá na Slovensku prevlá-

5 *Statistický zpravodaj*, roč. XIII., Praha 1950, č. 2, s. 46; tiež roč. XI., Praha 1948, č. 12, s. 416.

6 *Slovenské pôdohospodárstvo*. Úradný orgán PPPR, roč. III., máj 1948, č. 5, s. 166.

Predseda SNR Karol Šmidke hovorí k slovenským roľníkom v Nitre (1948)

dala, využiť ekonomické a sociálne rezervy malých foriem hospodárenia, rodinnej organizácie práce, slovom akési malé rodinné farmy. Bezprostredne nadväzovali na úlohy dvojročnice a marcové roľnícke zákony, najmä zákon o dedení roľníckych pozostalostí a o komasácii, ktoré boli síce spoločné pre celú ČSR, ale v podmienkach Slovenska – ako sa o tom ešte ďalej zmienim – znamenali historický obrat a účtovanie tak s jeho uhorskou, ako aj predmníchovskou minulosťou.

Z hľadiska významu a miesta Nitrianskeho programu v novodobých agrárnych dejinách Slovenska chcem upozorniť najmä na jeho dve stránky.

Po prvé, bol to po dlhšom čase ďalší pokus slovenskej politickej reprezentácie vypracovať pre Slovensko agrárny program „šitý na jeho mieru“. Vo februári 1945 Gustáv Husák prijal Gottwaldove argumenty, že treba „rátať s Benešom, dohodnúť sa s ním, akceptovať ho ako prezidenta“⁷ a zriecť sa požiadaviek nastolených v Slovenskom národnom povstaní. Odvtedy všetky pokusy formulovať úlohy Slovenska boli iba aplikáciou celoštátnych úloh na podmienky Slovenska (ako jedného z administratívnych regiónov Československa), čo nezod-

7 HUSÁK, Gustáv: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1964, s. 554 – 557.

Sprievod roľníkov v Nitre (1948)

povedalo princípu rovný s rovným, teda nezohľadňovalo špecifické národné podmienky a záujmy Slovenska.

Výsledky februárových udalostí podnietili iniciatívu pofebruárovej reprezentácie SNR, ktorá sa chopila príležitosti a vypracovala nový roľnícky program. Treba však povedať, že si nepočínala bezhlavo, ale triezvo odhadla slovenskú realitu. Nezabudla, že katolícka slovenská dedina vo voľbách do parlamentu a SNR 26. mája 1946 odovzdala až 61,4% hlasov Demokratickej strane a ďalších 7% získali strany, programovo blízke skôr DS – Strana slobody, Strana práce, a tak si ani po 25. februári 1948 nebola KSS, ktorá mala v SNR väčšinu, istá podporou roľníctva. Preto aj 1. marca 1948 prijalo Predsedníctvo ÚV KSS uznesenie – „založiť roľnícku stranu“⁸, svojím zložením maloroľnícku, podporujúcu politiku Národného frontu. Za povšimnutie stojí, že sa tak stalo na tretí deň po celoštátnom zjazde roľníckych komisií v pražskom Slovanskom dome a na druhý deň po manifestácii roľníctva konanej 29. februára 1948 na Václavskom námestí v Prahe.

Po druhé: berúc do úvahy kapitálovú slabosť vyše 80% maloroľníckej väčšiny slovenského roľníctva a situáciu, v akej sa roľnícke

8 Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. ÚV KSS. Predsedníctvo. Zápisnica z 1. 3. 1948, kartón 789.